

EPİGRAFİK, NÜMİZMATİK VE ARKEOLOJİK VERİLER IŞIĞINDA TOKAT'TA ZEUS KÜLTÜ*

Şengül Dilek FUL**

ÖZ

Günümüzde Orta Karadeniz Bölümü'nde antik dönemde ise Pontus olarak adlandırılan bölgenin sınırları içerisinde yer alan Tokat kenti, Geç Kalkolitik Çağ'dan Osmanlı İmparatorluğu'na kadar kesintisiz olarak yerleşim görerek birçok uygarlığı bünyesinde barındırmış ve bu durumun sonucunda zengin bir kültürel yapıya sahip olmuştur. Sahip olduğu bu zengin kültür yapısının bir unsuru olan din olgusu da bünyesinde barındırdığı uygarlıklar tarafından şekillenmiştir. Tokat'ta yapılan araştırmalar ve ele geçen buluntular, kentte en yoğun tapınım gören tanrılardan birisinin, pagan dünyasının en büyük Olympos tanrısı olan Zeus olduğunu ortaya koymuştur. Anadolu'nun birçok antik bölgesinde farklı epitetlerle tapınım gördüğü bilinen Zeus'un, Tokat'ta, Epikarpios, Olympios, Nikephoros ve Pylaios epitetleri altında saygı gördüğü, Sulusaray (Sebastopolis), Zile (Zela), Niksar (Neokaisareia) ve Turhal (Gaziura) gibi merkezlerden ele geçen epigrafik, numizmatik ve arkeolojik veriler tarafından kanıtlanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Zeus'un Tokat'taki varlığını, Anadolu genelinde görülen Zeus kültleri ile birlikte bir bütün olarak ele alıp yazıtlar, sikkeler ve arkeolojik veriler aracılığıyla ortaya koymak ve değerlendirmektir.

Anahtar Sözcükler: Pontus Bölgesi, Tokat, Kült, Zeus, Yazıt

THE CULT OF ZEUS IN TOKAT IN LIGHT OF EPIGRAPHIC, NUMISMATIC, AND ARCHAEOLOGICAL DATA

ABSTRACT

Today, the city of Tokat, located within the region known as Pontus in antiquity, has been continuously inhabited from the Late Chalcolithic Age to the Ottoman Empire. Hosting numerous civilizations over the centuries, Tokat has developed a rich cultural heritage. One significant aspect of this heritage is religion, shaped by the diverse civilizations that have inhabited the area. Research conducted in Tokat, along with uncovered artifacts, reveals that one of the most widely worshipped

* Gönderim Tarihi: 12.11.2024. Kabul Tarihi: 09.12.2024.

** Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, TOKAT, dilekful@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0472-129X.

deities in the city was Zeus, the greatest of the Olympian gods in the pagan world. Zeus was venerated under various epithets across Anatolia, and in Tokat, he was worshipped as Epikarpios, Olympios, Nikephoros, and Pylaios. Epigraphic, numismatic, and archaeological evidence from key centers such as Sulusaray (Sebastopolis), Zile (Zela), Niksar (Neokaisareia), and Turhal (Gaziura) further attest to his worship in the region.

The aim of this study is to examine the presence of the Zeus cult in Tokat within the broader context of Zeus worship throughout Anatolia. This will be achieved through the analysis of inscriptions, coins, and archaeological data.

Keywords: Pontus Region, Tokat, Cult, Zeus, Inscription

Giriş

Günümüzde Orta Karadeniz bölümünün iç kesiminde, İç Anadolu bölgesine geçiş alanında bulunan Tokat¹, antik dönemde Pontus olarak adlandırılan bölgenin sınırları içerisinde yer almaktaydı. Tokat'ın kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte burada yapılan araştırmalar kentin yerleşim tarihinin Geç Kalkolitik Çağ'dan itibaren başladığını ortaya koymuştur². Bu dönemden itibaren kesintisiz yerleşim gören kent sırasıyla Hitit, Phryg, Med, Pers, Pontus Krallığı, Roma, Bizans, Danişmend, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi altına girmiştir. Böylece, birçok önemli uygarlığa ev sahipliği yapmış olan kentin inanç sistemi de hakimiyeti altında kaldığı medeniyetler ile şekillenmeye başlamıştır. Tokat'ta yapılan araştırmalar ve ele geçen buluntular, burada en yoğun tapınım gören tanrılardan birisinin, pagan dünyanın en büyük tanrısı olan Zeus olduğunu ortaya koymuştur.

Grek Pantheonu'nun gök ve yıldırımlar tanrısı olan Zeus, yeryüzünde düzenin ve adaletin korunmasını sağlayan en büyük tanrıdır. Genel olarak yeminlere bağlı kalınmasını isteyen, krallık gücünü ve sosyal hiyerarşiyi düzenleyen Zeus, bu yetkilerini hem insanlara hem de tanrılara karşı kullanır³. Zeus, gök tanrısı olarak hava olaylarını yönetir⁴ özellikle yağmurun yağması Zeus'un egemenliğindedir⁵. Bu özelliğinden dolayı bereket tanrısı olarak

¹ Ali Özçağlar, "Kazova'da Zirai Faaliyetlerin Gelişimi", *Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara 1988, C:1, s. 307.

² Murat Tekin, "Hititler Dönemi'nde Tokat ve Çevresi", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu 01-03 Kasım 2012 Bildiriler*, Haz. Ali Açikel-Samettin Başol-Ali Osman Solmaz-Murat Hanılçe, Ankara 2012, C:1, s. 287, 293-294.

³ Pierre Grimal, *Mitoloji Sözlüğü. Yunan ve Roma*, Çev. Sevgi Tamgüç, İstanbul 2012, s. 802.

⁴ Colett Estin-Helene Laporte, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, Çev. Musa Eran, Ankara 2002, s.102.

⁵ Martin Persson Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion Bd. 1: Die Religion Griechenlands bis auf die griechische Weltherrschaft*, München 1955, s. 392; Jennifer Larson, *Ancient Greek Cults*, New York ve London 2007, s. 15-16.

tapınım gören Zeus⁶ ayrıca şehrin ve ailenin koruyucu tanrısı⁷ olarak da kabul görmüştür. İliada'da birçok sıfatla karşımıza çıkan Zeus, en çok Kronos oğlu, insanların ve tanrıların babası, tanrıların kralı olarak zikredilmektedir⁸.

Kökeni tartışmalı olan tanrı Zeus, Grek dünyasında olduğu gibi Anadolu'da da sevilmiş ve tapınım görmüştür. Zeus'un Yunanistan ve Anadolu'da almış olduğu epitetlerine ve işlevlerine genel olarak bakıldığında, farklılıklarla birlikte ortak kullanımların varlığı da görülmektedir. Zeus'un Anadolu'da farklı epitetlerle görülmesinin nedeni tanrının Anadolu'da görünen yerel tanrıların kimlikleriyle birleştirilmiş veya yerel epitetler verilerek bir Anadolu tanrısı kimliğine dönüştürülmüş olmasıyla açıklanabilir⁹. Anadolu'da Zeus'a verilen epitetlerin bölgeden bölgeye çeşitlilik göstermesinin sebebi de bu olmalıdır. Asıl önemli olan, tanrı Zeus'un ana tanrıçanın beşiği olan Anadolu'da yoğun şekilde tapınım görmesidir. Bu manzara, antik dönemde Pontus bölgesi sınırları içinde yer alan Tokat kenti için de aynıdır. Bazen sadece kendi adıyla bazen de yerel tanrılarla ortak tapım gören Zeus'un Tokat'taki kültü Sulusaray (Sebastopolis), Zile (Zela), Niksar (Neokaisareia) ve Turhal (Gaziura) gibi merkezlerden ele geçen arkeolojik, epigrafik ve nümizmatik veriler ile kanıtlanmaktadır.

Nümizmatik ve Arkeolojik Veriler Işığında Zeus

Güney Karadeniz kıyısındaki Zeus kültüne ilişkin en eski kanıt, III. Mithridates dönemine ait olan ve MÖ 3. yüzyılın sonu MÖ 2. yüzyılın başlarına tarihlenen gümüş sikkelerdir. Bu sikkeler üzerinde Zeus, genellikle evrensel gücün simgesi olarak elinde asası ve kartalı ile birlikte tahtında oturur bir şekilde tasvir edilmiştir¹⁰.

Görsel 1-2: SNG BM Black Sea, no: 1267, 1288.

⁶ Nilsson, *a.g.e.*, s. 401.

⁷ Larson, *a.g.e.*, s. 20-21.

⁸ Homeros, *Iliada*, I. 500-550.

⁹ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Nuran Şahin, *Zeus'un Anadolu Kültürleri*, İstanbul, 2001, s. 1 vd.

¹⁰ Sergey Jurevich Saprykin, "Male Deities and Their Cults on the South Black Sea Coast: Hellenistic and Roman Period", *Ancient Sacral Monuments in the Black Sea*, Ed: Elias K. Petropoulos-Aleksander A. Maslennikov, Publishing House: Kyriakidis Brothers s.a., Thessaloniki 2010, s. 465.

Zeus'un Tokat'taki varlığına işaret eden sikkeler, günümüzde Tokat sınırları içerisinde yer alan Gaziura, Taulara, Kabeira/Neokaisareia, Komana Pontika ve Zela antik yerleşimlerden gelmektedir. VI. Mithridates dönemine ait olan Gaziura¹¹, Taulara¹² ve Kabeira / Neokaisareia¹³ sikkelerinin ön yüzlerinde sadece Zeus'un başı yer almaktadır. Dalgalı saçlarında defne tacı taşıyan Zeus, sağa doğru dönük profilden tasvir edilmiştir. Sikkelerin arka yüzlerinde ise kanatlarını açmış bir şekilde yıldırım veya şimşek demeti üzerinde ayakta duran kartal betimlenmiştir (Görsel: 1-3). Başı geriye doğru bakan kartalın hemen altında Gaziura sikkelerinde ΓΑΖΙΟΥΡΩΝ, Taulara sikkelerinde ΤΑΥΛΑΡΩΝ, Kabeira sikkelerinde ΚΑΒΗΡΩΝ şeklinde kentlerin ismi geçmektedir. MS 92/93 yıllarına tarihlenen bir Neokaisareia sikkесinin ön yüzünde ise nokta bordür içerisinde tanrı Zeus'un başı betimlenmiştir¹⁴. Başında defne tacı taşıyan tanrı, sağa dönük bir şekilde profilden tasvir edilmiştir. Sikkenin arka yüzünde ise sadece NEO|KAICA|PEIAC lejandı yer almaktadır (Görsel: 4). VI. Mithridates dönemine ait olan tek bir Komana Pontika sikkесinin ön yüzünde sağa doğru dönük Zeus'un başı yer almaktadır¹⁵. Sikkenin arka yüzünde ise KOMANΩΝ lejandı ile birlikte yıldırım veya şimşek demeti üzerinde bir kartal tasvir edilmiştir.

Görsel 3: Waddingdon-Babelon-Reinach, *a.g.e.*,

Görsel 4: <https://www.wildwinds.com/coins/greece/pontos/komana> s. 117, no: 1

Septimius Severus dönemine ait olan üç adet sikkenin¹⁶ ön yüzlerinde imparatorun defne taçlı, zırlı, *paludamentum*lu ve sağa doğru dönük profilden tasvir edilmiş büstlerine ΑΥ Κ Λ CЄΠ-CЄΥOYHPOC lejandı eşlik etmektedir.

¹¹ Warwick Wroth, *The Greek Coins in the British Museum: Pontus, Paphlagonia Bithynia, and the Kingdom of Bosphorus*, London, 1889, s. 30, no:1; William Henry Waddingdon-Ernest Babelon-Théodore Reinach, *Recueil Général des Monnaies Grecques D'Asie Mineure: Pont et Paphlagonia*, C:1, Paris 1925, s. 113, no: 5; SNG BM Black Sea, no: 1266-1267.

¹² SNG BM Black Sea, no: 1288-1289.

¹³ Waddingdon-Babelon-Reinach, *a.g.e.*, s. 117, no: 1, s. 118, no: 6.

¹⁴ Waddingdon-Babelon-Reinach, *a.g.e.*, s. 118, no: 6.

¹⁵ Ernest Babelon, *Invantaire Sommaire de la Collection Waddingdon*, Paris 1898, s. 4, no: 68; Waddingdon-Babelon-Reinach, *a.g.e.*, s. 108, no: 4.

¹⁶ Michel Amandry-Bernard Rémy, *Comana du Pont sous l'Empire romain. Etude Historique et Corpus monétaire*. Glax 14, Milano 1999, s. 35, no: 22a, 23a, 23b.

Sikkelerin arka yüzlerinde ise Zeus'un en belirgin sembolü olan kartal yer almaktadır (Görsel: 5). Başı sola dönük olan kartalın gövdesi cepheden tasvir edilmiştir. Ayaklarına dolanmış ve ona hamle yapacak şekilde başını yukarıya ve sol tarafa kaldırmış olan bir yılanın üzerinde ayakta duran kartalın kanatları açıktır. Kartalın hemen üzerinde ΙΕΡΟΚΑΙΣΑ-ΚΟΜΑΝΕΩΝ, altında ise ΕΤ ΒΟΡ λεјantları yer almaktadır.

Görsel 5: Michel Amandry-Bernard Rémy, a.g.e., s.35, no: 22a

Traianus (1 tane), Septimius Severus (1 tane), Julia Domna (2 tane), Caracalla (7 tane) ve Geta (1 tane) dönemlerine ait olan toplam on iki adet sikke¹⁷ de Tokat'taki Zeus kültünün varlığını desteklemektedir. Bu sikkelerin ön yüzlerinde imparatorların ve imparatoriçenin büstleri ile lejantları yer alırken arka yüzlerde Zeus, Epikarprios tipinde tasvir edilmiştir. Belden yukarısı çıplak olarak tahtında oturan tanrı, sola doğru bakmaktadır. Sol eli ile yere dayamış olan asasını tutarken öne doğru uzattığı sağ elinde bir veya iki demet buğday başağı taşımaktadır. Bu sikkeler, çalışmamızda Zeus Epikarprios başlığı altında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Görsel 6: Tokat Müzesi,
Env. No: 76.50.53

¹⁷ Eckart Olshausen, "Götter, Heroen und ihre Kulte in Pontos– ein erster Bericht", *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II*, Band:18.3, 1990, s. 1900; Melih Arslan, "Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Bulunan Pontus Krallığı'na ve Pontus Kentlerine Ait Roma Devri Sikkeleri", *Arkeoloji Dergisi V*, İzmir, 1997, s. 105. Kat. No: 207-209; Julie Dalaison-Bernard Rémy-Michel Amandry, *Zéla sous l'empire romain: Étude Historique et Corpus Monétaire*, *Numismatica Anatolica 4*, Bordeaux 2009, s. 12; SNG Auclok Pontus-Paphlagonien-Bithynien, no: 142.

Zeus'un Tokat'taki varlığını belgeleyen tek arkeolojik eser Tokat Müze Müdürlüğü tarafından 1976 yılında Sabri Aslan'dan satın alınan, Zeus'un Europa'yı kaçırmışını anlatan pişmiş toprak bir figürindir¹⁸. Efsaneye göre Fenike kralı Agenor'un kızı olan Europa, bir gün arkadaşlarıyla birlikte deniz kenarında oynarken tanrı Zeus onu görmüş ve kızın güzelliği karşısında aşk ateşine düşmüştür. Zeus, Europa ile birlikte olabilmek için karısı Hera'nın da korkusuyla göz kamaştırıcı beyazlıkta bir boğaya dönüşerek Europa'nın ayakları dibine yatmıştır. Bu tabloda önce korkan Europa daha sonra cesaret toplayarak boğayı sevmeye başlamış ve sonra da sırtına oturmuştur. Bu durumu fırsat bilen Zeus, Europa'yı Girit Adası'na kaçırmış ve bu meceradan Minos, Radamanthys ve Sarpedon adında üç erkek çocuk dünyaya gelmiştir¹⁹.

Tokat Müzesi deposunda koruma altına alınan ve Roma Dönemi'ne tarihlenen eser kalıp tekniği ile kiremit rengi ince kilden yapılmış olup 10 cm. yüksekliğindedir. Boğa şeklinde betimlenmiş olan Zeus 7 cm genişliğinde elips şeklinde tabana sahip bir kaide üzerinde ayakta durmaktadır. Boğa (Zeus) ağzı hafif açık olarak başını sağa doğru çevirmiş ve sağ ön ayağını ileri doğru uzatmıştır. Boğanın sırtında yan oturur şekilde tasvir edilen ve sadece belden aşağısı korunmuş olan Europa sol ayağını sağ ayağı üzerine çapraz olarak atmıştır (Gösel: 6).

Tanrı Zeus'un Tokat'ta Görülen Epitetleri

Grek Panteonu'nun en büyük tanrısı olarak tüm gücün kaynağı kabul edilen ve evreni temsil eden Zeus, Yunanistan'da olduğu kadar Anadolu'da da geniş bir coğrafyaya yayılmış ve bölgeden bölgeye işlevlerine göre birçok farklı epitetler altında tapınım görmüştür. Pontus Bölgesi'nde de kültü yaygın olarak görülen Zeus, Tokat özelinde dört farklı epitet ile karşımıza çıkmaktadır. Tanrının burada görülen epitetleri aşağıda alfabetik olarak sıralanmıştır.

1. Zeus Epikarpios (Ἐπικόρπιος)

Zeus için kullanılan epitetlerden bir tanesi olan Epikarpios “ürün veren” anlamına gelmektedir²⁰. Antik dönemde tanrı Zeus, tüm meyvelerin-ürünlerin (καρπός) yaratıcısı²¹ olarak kabul edildiği için tanrıya bu sıfat verilmiştir. Nitekim ünlü ozan Hesiodos da, “Erga kai Hemera-İşler ve Günler” adlı

¹⁸ Adem Işık, *Pers, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde Paphlagonia ve Pontus Bölgesi Kültürleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2004, s. 361.

¹⁹ Grimal, *a.g.e.*, s. 186.

²⁰ Eulaxis-web - Lemmatiser et dictionnaires de grec ancien (Bailly, Liddell-Scott-Jones, Pape) | Boîte à outils Biblissima

²¹ Sergey Jurevich Saprykin, “The Religion and Cults of the Pontic Kingdom: Political Aspects”, *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, Ed: Jakob Munk Højte, Aarhus University Press, 2009, s. 254.

eserinde tanrı Zeus'un bereketle ilgili özelliğini²² mısralarında vurgulamıştır. Bundan dolayı Epikarprios da Bennios, Bronton, Sabazios ve Tersios epitetleri gibi Zeus'un bereket ve bolluk ile ilgili sıfatları arasında yer almaktadır²³. Ürünlerin yaratıcısı olarak tanrıya verilen bir diğer sıfat ise Karpodetes'tir²⁴. Epikarprios ile aynı anlama gelen Karpodetes de tanrının bereket ve bolluk işlevine işaret etmektedir. Bu her iki epitet ile de tanrı Phrygia Bölgesi'nde tapınım görmüştür. Özellikle Phrygia'nın Prymnessos kentinde Karpodotes²⁵, Bulduk'ta ise Eukarpos²⁶ epiteti ile anılmaktadır²⁷.

Anadolu'da Phrygia dışında Paphlagonia, Kappadokia, Kilikia ve Pontus bölgelerinde de tanrının izlerine rastlanmaktadır. Zeus, Hadrianapolis yakınlarında Akören'de ele geçen bir yazıtta²⁸, Kokussos'da (Göksun) ele geçen bir cippus üzerindeki yazıtta²⁹ ve Silifke yakınlarındaki Gedikpınarı'nda bulunan bir sunak üzerinde³⁰ Epikarprios epiteti ile geçmektedir. Galatia Bölgesi'nin sınır kentlerinden Çorum'da bulunmuş bir adak yazıtında Zeus Epikarprios ismi Demeter, Kore ve Ana Tanrıça ile birlikte zikredilmektedir³¹.

²² Hesiodos, *Erga kai Hemera*, 473-474: "Göklerin Zeus'u dilerse öldürür, başlarını yere sarkıtır buğdayların".

²³ Ayrıntılı bilgi için bakınız Şahin, *a.g.e.*, s. 192-193.

²⁴ Thomas Drew-Bear-Chr. Naour, "Divinites de Phrygie" *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II. 18.3*, Berlin-New York, 1990, s. 1996; Şahin, *a.g.e.*, s. 70; Mehmet Kurt, "Yazıtlar Işığında Antik Lykaonia'da Zeus Kültü Ve Sosyal Hayata Etkileri", *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 11/1, 2024, s. 7.

²⁵ Şahin, *a.g.e.*, s. 70.

²⁶ William Moir Calder, *Monumenta Asiae Minoris Antiqua Vol: VII, Monuments From Eastern Phrygia*, Manchester: Manchester University Press, 1956, s. 453.

²⁷ Yazıtlarda geçen Eukarpos (veya Eukarprios) epitetinin araştırmacılar tarafından Epikarprios'un farklı kullanımları olduğu ancak anlam ve işlev bakımından aynı olduğu düşünülmektedir: Stephen Mitchell, *Anatolia. Land, Men and Gods in Asia Minor II*, Oxford, 2003, s. 23; Şahin, *a.g.e.*, s. 49; Meral Hakman, *Kapadokya'da Zeus Kültü*, İstanbul 2015, s. 147.

²⁸ Georges Doublet, "Inscriptions de Paphlagonie", *Bulletin de Correspondance Hellénique* 13, Paris, 1889, s. 310, no:19, Gustave Mendel, "Inscriptions de Bithynie", *Bulletin de Correspondance Hellénique* 25, Paris 1901, s. 28, no: 168; Christian Marek, *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia. (Istanbuler Forschungen 39)*, Tübingen: Wasmuth 1993, 193, no: 20.

²⁹ John Robert Sitlington Sterret, *An Epigraphical Journey in Asia Minor*, Boston 1888, s. 253, no: 287.

³⁰ Hamdi Şahin, "Eine Neue Weihinschrift Für Zeus Epikarprios Aus Dem Mittleren Rauhen Kilikien", *Epigraphica Anatolica* 40, Bonn 2007, s. 35.

³¹ John George Clark Anderson-Franz Cumont-Henri Grégoire, *Recueil des Inscriptions Grecques et Latines du Pont de L'Amenie: Studia Pontica III*, Bruxelles 1910, s. 189, no: 189; John George Clark Anderson, "Festivals of Mên Askaênos in the Roman Colonia at Antioch of Pisidia" *The Journal of Roman Studies* 3/2, Cambridge University Press, 1913, s. 280; David Henry French, "Amasian Notes 4. Cults and Divinities: The Epigraphic Evidence", *Epigraphica Anatolica* 26, Bonn 1996, 88, no:4; Saprykin, *a.g.m.*, 2009, s. 253.

Antik dönemde Pontus Bölgesi sınırları içerisinde yer alan Tokat'ta ise tanrının ismi 1892 yılında Erbaa'da (Herek)³² bulunmuş bir sunak üzerindeki yazıtta geçmektedir³³ (Görsel: 7). Yazıtın kusurlu bir kopyası 1900 yılında Piskopos Anthimos tarafından F. Cumont'a iletilmiştir. Bugün kayıp olan sunak 50 cm. yüksekliğe ve 30 cm. genişliğe sahiptir. Sunağın üzerinde insanları kötülükten koruyan ve 9 satırdan oluşan bir apotropaik yazıtta:

“Διὲ ἐπι[κ]αρπί[φ] βωμὸς ἰδρυμέ/νος ἐν τόποις κτητόρων Τα/ριτάρων καὶ Χα[.?]/ουων πρὸς ἀ/πόκρουσιν ὀνό/ματι οὗ ἐστὶν ἡ ψῆφος τξέ.” “Taritar-? ve Kha..ou-? ailelerinin sahip olduğu topraklarda (kötü güçleri) def etmek için Zeus Epikarpios adına inşa edilen sunak, taştaki numarası 365 olan kişi (veya kişiler) tarafından dikilmiştir.” ifadesi geçmektedir.

ΔΙΕΠΙ■ΑΡΠΙ■	Διὲ ἐπι [κ]αρπί[φ]
ΒΩΜΟCΙΑΡΥΜΕ	μέ νος ἐν τόποις κτητόρων Τα ρι-
ΝΟCΕΝΤΟΠΟΙC	τάρων καὶ Χα . ουων πρὸς ἀ πό-
ΚΤΗΤΟΡΩΝΤΑ	κρουσιν ὀνό ματι οὗ ἐστὶν ἡ ψῆφος
5 ΡΙΤΑΡΩΝΚΑΙΧΑ	τξέ'.
ΦΥΩΝ ΠΡΟCΑ	
ΠΟΚΡΟΥCΙΝΟΝΟ	
ΜΑΤΙΟΥΕCΤΙΝΗ	
ΨΗΦΟC ΤΞΕ	

Görsel 7: Franz Cumont, *a.g.m.*, s. 314, no: 8.

Son kısmı anlam bakımından oldukça karışık olan yazıttan sunağın Zeus Epikarpios adına iki ailenin topraklarında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yazıttaki tahribattan dolayı ailelerin isimleri tam olarak anlaşılamasa da bu ailelerin κτητορες³⁴ yani bir tür toprak sahibi sınıfına ait olan aileler olduğu anlaşılmaktadır. Yazıt, sadece bölgede Zeus Epikarpios kültünün varlığını kanıtlamakla kalmayıp aynı zamanda antik dönemde Phanaroia Ovası'nda toprak sahipleri sınıfına da atıfta bulunmaktadır. Yazıt bu özelliği ile de önem kazanmaktadır.³⁵

Tokat'ta Zeus Epikarpios kültünün varlığını Erbaa'da (Herek) bulunan bu yazıt dışında Zile'den (Zela) ele geçen ve Traianus (1 tane), Septimius Severus (1 tane), Julia Domna (2 tane), Caracalla (7 tane) ve Geta (1 tane) dönemlerine

³² Bu yazıtın buluntu yeri yayınlarda Niksar olarak geçmektedir.

³³ Franz Cumont “Nouvelles Inscriptions du Pont” *Revue des Études Grecques* 15, Paris 1902, s. 314-315, no: 8.

³⁴ Bu kelime F. Cumont'a göre, hukuki anlamda mülk sahipleri olarak alınmıştır. Ayrıca şehirde, tüccarların yanında, decurionların hemen altında yer alan sınıfı belirtmektedir: Cumont *a.g.m.*, s. 315.

³⁵ Helmut Weimert, *Wirtschaft als Landschaftsgebundenes Phänomen. Die Antike Landschaft Pontos Eine Fallstudie*, Frankfurt am Main, Bern, New York, Nancy 1984, s. 32.

tarikhlenen toplam on iki adet sikke³⁶ de desteklemektedir. Bu sikkelerin arka yüzlerinde Zeus, Epikarprios şeklinde betimlenmiş olarak görülmektedir.

Traianus dönemine ait olan ve MS 113-114 yıllarına tarihlenen ilk sikkenin³⁷ ön yüzünde imparatorun defne taçlı büstü ile AYT NEP TPAIANOC KAICAP ΓΕΡΜ ΔΑΚΙΚΟC lejandı yer almaktadır. Profilden tasvir edilen imparatorun başı sağa doğru bakmaktadır. Sikkenin arka yüzünde ise ZEYC ΕΠΙΚΑΡΡΙΟC ΖΗΛΕΙΤΩΝ ΕΤΟΥC Ν lejandı ile belden yukarısı çıplak olarak tahtında oturan ve sola doğru bakmakta olan Zeus tasvir edilmiştir (Görsel: 8). Zeus, yere dayanmış olduğu asasını sol eliyle tutarken öne doğru uzattığı sağ elinde ise bir demet buğday başağı taşımaktadır. Bu sikkede Zeus, Epikarprios epiteti ile birlikte görülmektedir. İkinci sikke³⁸ Septimius Severus dönemine ait olup MS 205-206 yıllarına tarihlenmektedir. Sikkenin ön yüzünde imparatorun büstü ile birlikte AY ΚΑΙ Λ CΕΠΤΙ CΕΟΥΕΡΟC ΑΥΓ lejandı yer almaktadır. İmparatorun sağa doğru bakan defne taçlı başı profilden resmedilmiştir. Arka yüzde ise Epikarprios tipinde tasvir edilen Zeus'a ΖΗΛΕΙΤΩΝ ΤΟΥ ΠΟΝ - ΠΙΜΒ lejandı eşlik etmektedir. Yine Septimius Severus dönemine ait olan ve MS 205-206 yıllarına tarihlenen üçüncü³⁹ ve dördüncü⁴⁰ (Görsel: 9) sikkenin ön yüzlerinde ΙΟΥΛΙΑ ΔΟΜΝΑ ΑΥΤΟΥC lejantı ile birlikte imparatoriçe Julia Domna'nın bol drapeli büstü sağa dönük profilden tasvir edilmiştir. Her iki sikkede imparatoriçenin dalgalı saçları başın arkasında büyük, geniş, düz ve yüksek bir topuz şeklinde örülmüştür. Sikkelerin arka yüzlerinde Epikarprios tipinde Zeus ile birlikte ΖΗΛΕΙΤΩΝ ΤΟΥ ΠΟΝ - ΠΙΜΓ lejandı yer almaktadır. Caracalla dönemine ait olan MS 205-206 yıllarında darp edilen toplam yedi adet sikke⁴¹ de Zeus Epikarprios'un kentteki varlığına tanıklık etmektedir. Sikkelerin ön yüzlerinde AY ΚΑΙ Μ ΑΥΡΗ ΑΝΤΩΝΙΝΟC lejandı ile imparator Caracalla'nın defne taçlı büstü yer almaktadır. Başlar, sağa doğru ve profilden tasvir edilmiştir. Sikkelerin arka yüzlerinde ise ΖΗΛΕΙΤΩΝ ΤΟΥ ΠΟΝ-ΕΤ ΠΜΒ, ΖΗΛΕΙΤΩΝ ΤΟΥ ΠΟΝΤΥ-ΕΤ ΠΜΡ, ΖΗΛΕΙΤΩ[ ] ΤΟΥ - ΕΤ ΠΜΡ, ΖΗΛΕΙΤΩΝ ΤΟΥ ΠΟΝΤ-ΕΤ ΠΜΒ veya ΖΗΛΕΙΤΩΝ ΤΟΥ ΠΟΝ-ΕΤ ΠΜΓ lejantları eşliğinde Zeus Epikarprios tasvir edilmiştir. Belden yukarısı çıplak olarak tahtında oturan ve sola doğru bakan Zeus, sol eli ile yere dayanmış olan asasını tutarken öne doğru uzattığı sağ elinde iki buğday başağı taşımaktadır. Bu genel özelliklerden farklı olarak sikkelerden bir tanesinde Zeus'un sağ elinin hemen altında bir

³⁶ Olshausen, *a.g.m.*, 1900; Arslan, *a.g.e.*, 105. Kat. No: 207-209; Dalaison-Rémy-Amandry, *a.g.e.*, s. 12.

³⁷ Dalaison-Rémy-Amandry, *a.g.e.*, s. 20, no: 3.

³⁸ Dalaison-Rémy-Amandry, *a.g.e.*, s. 21, no: 6.

³⁹ <https://www.numisbids.com/n.php?p=lot&sid=4400&lot=314>; Erişim tarihi: 25. 07. 2024.

⁴⁰ Dalaison-Rémy-Amandry, *a.g.e.*, s. 24, no: 32.

⁴¹ Dalaison-Rémy-Amandry, *a.g.e.*, s. 26-27, 31, no: 53-58, 108.

Herme heykeli⁴² (?) tasvir edilirken (Görsel: 10) bir diğer sikkede tanrı sağ elinde iki buğday başağı ile birlikte bir de üzüm salkımı taşımaktadır. MS 205-206 yıllarına tarihlenen imparator Geta'nın adına darp edilen son sikkenin⁴³ ön yüzünde imparator Geta'nın bol drapeli ve zırlı büstüne CEPTIMIOC GETAC KAICAP lejandı eşlik etmektedir. Arka yüzde ZHAITΩΩN TOY ΠONT-ET PMB lejandı ve Epikarprios tipinde Zeus yer almaktadır. Bu sikkede de tanrı elinde bir demet buğday başağı ile birlikte bir salkım üzüm taşımaktadır (Görsel: 11).

8

9

10

11

Görsel 8, 9, 11: Dalaison-Rémy-Amandry, *a.g.e.*, s.20, no: 3; s. 21, no: 6; s. 134, no: 132. Görsel 10: Arslan, *a.g.m.*, s. 105, no: 208.

Tanrının elinde taşıdığı buğday başakları ile üzüm salkımları Zeus Epikarprios'un bereket ve bolluğu temsil eden bir doğa tanrısı kimliğini açıklamaktadır. Bundan dolayı tanrı Zeus'un burada, Epikarprios epiteti ile çiftçinin tarlasındaki ürününü koruyan bereket tanrısı konumunda olduğunu ve yazıtta geçen iki ailenin topraklarını, tarlalarını ve ürünlerini korumakla yükümlü olduğunu söyleyebiliriz.

2. Zeus Nikephoros (Νίκηφόρος)

Zaferi simgeleyen tanrıca Nike genellikle Zeus ve Athena'nın tamamlayıcı bir simgesi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁴ Kanatlı ve çok hızlı koşan bir genç kız olarak temsil edilen ve zaferin kişileştirilmiş şekli olan Nike, Athena Pallas'ın oyun arkadaşı olarak da gösterilir⁴⁵. Tanrıça Nike, sikkeler

⁴² Arslan, *a.g.m.*, s. 105, no: 208.

⁴³ Dalaison-Rémy-Amandry, *a.g.e.*, s. 34, no: 132.

⁴⁴ Panagiotis Iossif-Catharine Lorber, "Laodikai and the Goddess Nikephoros", *L'Antiquité Classique* 76, 2007, s. 76.

⁴⁵ Grimal, *a.g.e.*, s. 528.

üzerinde Zeus ve Athena dışında Aphrodite⁴⁶, Apollon ve Ares⁴⁷ gibi tanrıça veya tanrılarla birlikte de görülmektedir.

Zafer getiren, zafer sağlayan anlamına gelen Nikephoros⁴⁸ sıfatı ise Anadolu'da genel olarak Athena⁴⁹ ve Zeus⁵⁰ için kullanılmış olsa da tanrı Zeus, daha çok sikkeler üzerinde nikephoros şeklinde betimlenmiş olarak gösterilmektedir. Nikephoros tasvirlerinde tanrı genelde bir taht üzerinde oturmakta, başında zeytin dalından çelenk, sağ elinde zafer tanrıçası Nike ve sol elinde de kartal başlı asasını taşımaktadır⁵¹.

Zeus Anadolu'da Kilikia⁵², Lydia⁵³, Karia⁵⁴ ve Pisidia⁵⁵ gibi birçok antik bölgenin sikkeleri üzerinde Nikephoros tipinde tasvir edilmiştir. Pontus⁵⁶ Bölgesi'ne ait sikkeler üzerinde de yine aynı tipte betimlenen tanrı, Tokat'ta sadece Zela kentine ve Caracalla dönemine ait tek bir sikke⁵⁷ ile temsil edilmektedir (Görsel: 12). MÖ. 205-206 yılına tarihlenen bu sikkenin ön yüzünde [AY KAI M] AYPH A[NTΩNINOC] lejantı ile imparator Caracalla'nın sağa doğru bakan defne taçlı başı yer almaktadır. Sikkenin arka yüzünde ise ZHAI TΩN TOY ΠO[NT]-ET PM[B] lejantı ile tahtta oturan tanrı Zeus görülmektedir. Sakallı ve belden yukarısı çıplak olan Zeus, sol eli ile yere dayamış olan asasını tutmaktadır. Öne doğru uzatmış olduğu sağ elinde ise dünyayı temsil eden bir küre ve bu kürenin üzerinde elinde palmiye dalı taşıyan Nike bulunmaktadır. Sola doğru dönük olan Zeus'un başı profilden, gövdesi cepheden, belden aşağısı ise ¾ cepheden tasvir edilmiştir. Bu tip, Prusa ad Olympum sikkelerinde Zeus Olympios epiteti, Smyrna sikkeleri üzerinde ise Zeus Akraios epiteti altında da görülmektedir⁵⁸.

⁴⁶ Iossif-Lorber, *a.g.m.*, s. 76.

⁴⁷ Fatih Erhan, *Antik Çağ Kilikia Sikkelerinde Dinsel Tasvirler*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s. 70.

⁴⁸ LSJ s.v. "nikhfōrow"

⁴⁹ Hüseyin Üreten, "Hellenistik Dönem Pergamon Kenti Tanrı ve Kültürleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 22, S: 35, 2004, s. 196-197; Görkem Kökdemir, "Yeni Değerlendirmeler Işığında Menderes Magnesiası'nda Athena Kültü, Panathenaia ve Bilinmeyen Bir Athena (?) Başı", *Cedrus VII*, Antalya 2019, s. 112-114, 116,119.

⁵⁰ Antiokheia yakınlarında Daphne Kutsal Alanı'nda Zeus Nikephoros heykeli bulunmaktadır: Şahin, *a.g.e.*, s. 116.

⁵¹ Bu, Olympia Zeus Tapınağı'nda yer alan ve heykeltıraş Pheidias tarafından yapılan Zeus heykelidir: Julia Ann Clark Shedd, *Famous Sculptors and Sculpture*, Boston ve New York 1896, s.17.

⁵² SNG Aulock Kilikien, no: 5490, Levha 183.

⁵³ SNG Aulock Lydien, no: 291, 2983, L 95.

⁵⁴ E. Laflı, "Sikkeler Işığında Roma Döneminde Kuzeydoğu Karia Kentleri", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 147, İstanbul 2014, s.13. res. 62.

⁵⁵ SNG Pfalzer Privatsamlungen 5 Pisidien und Lykonien, no: 4, Tafel 1.

⁵⁶ Arslan, *a.g.m.*, no: 6, Lev. 7.

⁵⁷ Arslan, *a.g.m.*, 105. Kat. No: 206; Dalaison-Rémy-Amandry, *a.g.e.*, s. 27, no: 59.

⁵⁸ Arthur Bernard Cook, *A Study in Ancient Religion*, C: 2, Cambridge 1925, s. 873, 964

Görsel 12: Arslan, *a.g.m.*, 105. Kat. No: 206

3. Zeus Olympios (Ὀλύμπιος)

Kelime olarak “yüksek dağ”, “ulu dağ”⁵⁹ anlamına gelen Olympos, Zeus’un dağ kültü ile ilişkilendirilmiş olan epitetlerden bir tanesidir. Çünkü tanrıların kralı olarak kabul edilen Zeus’un, Olympos Dağı’nda hüküm sürdüğüne inanılırdı⁶⁰. Bu nedenle Antik dönemde birçok ulu dağ Zeus’un kült yeri olarak görülmüş ve bu dağlarda tanrı Zeus’a tapınılmıştır. Zeus Akraios, Zeus İdaios ve Zeus Solymeus kültlerinde olduğu gibi Zeus Olympios kültüründe de dağ ve tanrı özdeşleşmiştir⁶¹.

Tanrının bu kültü ile ilişkili en önemli merkezi Olympia’dır⁶². Anadolu’nun da neredeyse tamamında tanrının bu kültü görülür. Örneğin, Bithynia Bölgesi’nde Prusias ad Hypium⁶³’da Zeus’a adanmış bir heykel kaidesinde, Phrygia Bölgesi’nde Kusura’da⁶⁴ bir sunak üzerinde, İonia Bölgesi’nde Ephesos’da⁶⁵ yine bir kaide üzerinde, Lydia Bölgesi’nde Hypaipa⁶⁶ ile Karia Bölgesi’nde Mylasa’da⁶⁷ ele geçen yazıtlarda ve Doğu Kilikia’da Kastabala’da⁶⁸ ele geçen birer sunak üzerinde tanrı Olympios epiteti ile zikredilmektedir.

Pontus Bölgesi’nde ise 1951 yılında Neokaisarea’da (Niksar) bulunan ve bugün Tokat Müzesi’nde sergilenen dikdörtgen formunda mermer bir blok taş üzerinde tanrı bu isim altında geçmektedir⁶⁹ (Görsel: 13). Harf karakterlerine göre MS 2. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen yazıt günümüze oldukça iyi korunmuş

⁵⁹ Nezahat Baydur, *Anadolu’daki Kutsal Dağlar, Dağ Tanrılar, Klasik Çağ*, İstanbul 1994, s. 85.

⁶⁰ John Melville Jones, *A Dictionary of Ancient Greek Coins*, 1998, London, s. 247.

⁶¹ Nevzat Çevik, “Dağlardaki Tanrılar ve Tanrı Dağlar”, *VİTA. Belkis Dinçol ve Ali Dinçol’a Armağan Kitabı*, İstanbul 2007, s. 180.

⁶² Şahin, *a.g.e.*, s. 121.

⁶³ Walter Ameling, *Die Inschriften von Prusias ad Hypium, IK (Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien)*, Band 27, Bonn 1985, no: 1-3, 5-13, 15, 38, 48, 50.

⁶⁴ SEG 32, 1982, 359, no: 1284.

⁶⁵ SEG 33, 1983, 273, no: 943; Şahin, *a.g.e.*, s. 121.

⁶⁶ Maria Paz de Hoz Garcia Bellido, *Les Cultos Religioses en Lydia, a Través de la Epigrafía Griega*, Salamanca, 1994, s. 47.

⁶⁷ Wolfgang Blümel, *Die Inschriften von Mylasa (I.K. 34)*, Publisher: R. Habelt, Bonn 1987, no: 315.1, 403.2.

⁶⁸ Mustafa Hamdi Sayar, “Kilikya’da Tanrılar ve Kültler”, *OLBA II*, Mersin 1999, s. 133-134.

⁶⁹ Paul Moraux, *Une Imprécaton Funéraire à Néocésarée, Bibliothèque Archeologique et Historique de L’Institut Français d’Archéologie d’Istanbul*, Paris 1959, s. 9-12.

olarak gelmiştir. 147x90x34cm ölçülerine sahip olan taşın üzerinde on sekiz satırdan oluşan bir mezar lanetlemesi yer almaktadır:

Πρὸς θεῶν καὶ ἡρώων τῶν τε σεαυτοῦ Πατέρων, ὅστις ὦν τυγχάνεις
ὁ τὸν χώρον τοῦτον νῦν τε ἔχων καὶ ὅστις ἔπειτα ἔξεις καὶ πᾶς ὁδεῦρο
ίων,

μή ποτε λυμήνη τοῦδε τοῦ σήματος ἢ τῇ δομήσει τῶν λίθων ἢ τῷ
χώματι

4 τοῖς τε κίοσιν καὶ τοῖς ἐπ' αὐτῶν ἀνδριᾶσιν. Ὅστις δὲ ἢ σῶμα
κεινήσειέ τι

τῶν ἐν αὐτῷ κειμένων ἢ καθέλοι τι συγγέας ἢ συνθραύσας ἢ
ἀποκρούσας

τοῦ μνήματος ἢ ἐκκολάψας τι τῶν ἐπιγραμμάτων, τούτῳ μὴ πατρὶς
οἰκοῖτο,

μὴ γῇ καρπὸν ἐκφέρῃ, μὴ πλέοιτο θάλασσα, μὴ γυναῖκες τίκτοιεν
κατα φύσιν

8 κακὸς δὲ κακῶς ἀπόλοιτο πᾶς τε αὐτὸς πρόριζος καὶ παῖδες παίδων
καὶ γένος

καὶ ὄνομα καὶ οἴκου ἐστία καὶ τάφοι πατέρων, μετιόντων αὐτὸν καὶ
ἐλαυνόντων

Ἑλίου τε τοῦ πάντα ἐφορῶντος καὶ Διὸς Ὀλυμπίου, Πλούτωνός τε
καὶ τῆς

Δήμητρος Κόρης, τῶν τε Ἀρτέμιδος Ἑκάτης κυνῶν Ἑρινύων τε

12 καὶ Δαείρας καὶ Ἑρμοῦ Χθονίου καὶ Ἀρᾶς τῆς πρεσβυτάτης
δαιμόνων,

ὁπόσοις τε ἄλλοις θεῶν ἐπιμέλειά τε καὶ φροντὶς ψυχῶν ἀγαθῶν.

Καὶ ἐπὶ πρώτῳ δὲ καὶ ἐπὶ πρώτῳς ἢ αὐτῇ ἀρὰ ὅστις ἢ ἐτέρῳ
προστάξειεν

ἢ γνώμῃς ἄρξειεν ἢ γνώμῃ συμβάλῃτο ἢ χερσὶν ὑπουργήσειεν

16 κεινεθῆναι τι τούτων ἢ καθαιρεθῆναι. Τῷ δὲ κατα χώραν
φυλάττοντι

καὶ τιμῶντι τὰ νενομισμένα καὶ αὔξοντι, πολλὰ καὶ ἀγαθὰ εἶναι
τούτῳ

καὶ αὐτῷ καὶ πατρίδι καὶ οἴκῳ καὶ τῇ ἔπειτα μνήμῃ καὶ
ἐκγόνοις.

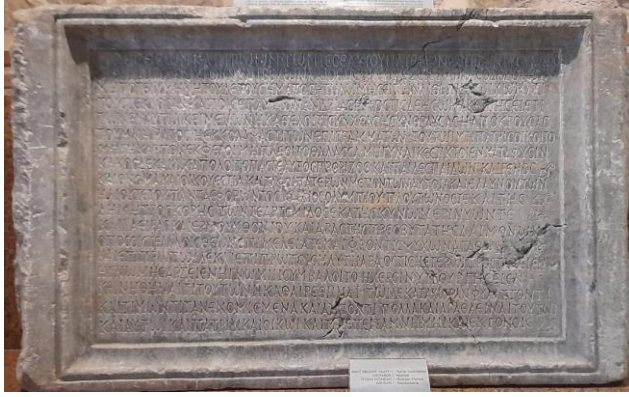
“Tanrılar, kahramanlar ve kendi atalarınız adına: Her kim olursanız olun
şu anda bu toprakların sahibi olan sizler ve bundan sonra bu toprakların sahibi
olacak olan sizler ve bu yere gelen hepiniz, bu mezarın taş yapısına, toprağına,
sütunlarına ve üzerindeki heykellere zarar vermeyin!

Her kim burada yatan cesetlerden birini kaldırır ya da anıtın herhangi bir
parçasına, onu devirerek, kırarak, parçalayarak ya da yazıtlardan birine çekiçle
vurarak zarar verirse, o adam için ülke yaşanabilir olmaktan çıksın, toprak
meyve vermekten vazgeçsin, deniz gezilebilir olmaktan çıksın ve kadınlar doğa

yasalarına göre doğurmaktan vazgeçsin; O, zavallı, sefil bir şekilde yok olsun, kökünden sökülsün ve çocuklarının çocukları, ırkı, adı, evinin ocağı ve babalarının mezarları yok olsun. Her şeyi gören Helios, Zeus Olympios, Plüton ve Demeter'in kızı Kore, Artemis-Hekate'nin köpekleri, Erinyeler, Daeira, Hermes Khthonios, Beddua Tanrıçaları'nın (Arai) en yaşlısı ve iyi ruhları gözetip kollayan diğer tüm tanrılar onu takip edip avlayacaklar!

Aynı lanet, ilk olarak, bu şeylerden herhangi birini hareket ettirmek ya da yok etmek için başkalarına emir veren, fikri tasarlayan, fikre ortak olan ya da silahlarıyla yardım edenlerin de başına gelsin!

Ancak geleneksel adetleri değiştirmeden koruyan, onları onurlandıran ve geliştiren kişinin kendisi, ülkesi, evi, ilerideki hatırası ve nesli için çok iyi şeyler olsun!"

Görsel 13: Tokat Müzesi, Env. No: 5988

Yazıttan anlaşıldığı gibi bu, mezara karşı yapılacak olan olası saygısızlıkları engellemek amacıyla başlatılan bir dizi bedduadır. Bu beddua metni ile hem mezarın hem de mezarın içerisinde yatan ölünün koruma altına alındığı ayrıca mezara zarar verecek olan kişilerin cezalandırılmaları için tanrılara havale edildiği anlaşılmaktadır. Burada ilginç olan, mezar lanetlemelerinde neredeyse hiç görülmeyen Zeus Olympios'un da yazıtta yer almasıdır. İkili gruplar halinde ayrılmış olan tanrıların içerisinde Helios ile birlikte ilk sırada zikredilen Zeus'un Neokaiserea'da varlığı bilinmesine rağmen Helios kesin olarak bilinmemektedir. Bu nedenle Helios'un buradaki varlığı muhtemelen yaşayan yakarış geleneğinden gelmektedir⁷⁰. Zeus ve Helios'un ortak özellikleri "yukarıdan gelen"⁷¹ tanrılar olmalarıdır. Bu özelliklerinden dolayı her ikisi de gizli suçlar dahil olmak üzere yeryüzünde olup biten her şeyi

⁷⁰ Moraux, *a.g.e.*, s. 26.

⁷¹ Moraux, *a.g.e.*, s. 26-27.

görürler⁷². Ayrıca her iki tanrı da “yemin tanrısı” olarak kabul edilir. Zeus sadece yeminlerin kefil olmakla kalmaz aynı zamanda adaletin savunucusu olarak da bilinir. Bu nedenle suçların intikamını almak için metinlerde bu tanrılara sık sık başvurulur⁷³.

Yazıt, beddua metni olmanın dışında başka bir bilgi içermemektedir. Bu nedenle yazıttan mezarın kim tarafından, kim veya kimler için ve ne zaman yaptırıldığı gibi bilgelere ulaşılamamaktadır. Ancak mezara dikilen taşın büyüklüğünden ve üzerinde oldukça uzun bir yazıta sahip olmasından, mezar yapısının sıradan bir aileye değil de varlıklı bir aileye ait olduğu anlaşılmaktadır.

4. Zeus Pylaios (Πυλαῖος)

Kelime olarak “kapıda, kapının önünde” anlamına gelen Pylaios⁷⁴, oldukça ender kullanılan ve Zeus’a atfedilen epitetlerden bir tanesidir. Ancak Hellenistik Dönem’den itibaren Apollon ve Hermes gibi birkaç tanrı için de kullanılmıştır⁷⁵.

Görsel 14: Mitford, *a.g.m.*, 1991, s. 188, no: 2

⁷² Homeros İliada 3, 276.

⁷³ Moraux, *a.g.e.*, s. 26-27.

⁷⁴ LSJ s.v. “Πύλαι”.

⁷⁵ Terence Bruce Mitford, “The God Pylon in Eastern Pontus”, *Byzantion* 36, Bonn 1966, s. 478; Brigitte Le Guen Pollet, “Sebastopolis du Pont (Sulusaray). Documents littéraires et inscriptions déjà publiées de la cité”, *Epigraphica Anatolica* 13, Bonn 1989, s. 57, No: 1; Şahin *a.g.e.*, s. 158; Akın Temür-İlknur Gültekin Genç, “Sebastopolis Excavations and Observations on the Byzantine Church”, *JAHA* Vol: 10, No: 3, 2023, s. 148; Akın Temür, “Sulusaray-Sebastopolis Kazılarının Dünyü, Bugünü ve Yarını”, 5. *Tokat Sempozyumu 14-16 Ekim 2022, Bildiriler Kitabı*, Cilt IV, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2023, s. 232.

Tanrının Tokat'ta tapınım gördüğü, Sebastopolis (Sulusaray) antik kentinden ele geçen bir sunak parçası üzerindeki yazıt ile kanıtlanmaktadır (Görsel: 14)⁷⁶. Yazıttan burada tanrı Zeus'a, Pylaios epiteti ile ibadet edildiği anlaşılmaktadır. Sol ve alt kısmı kırık olan gri kireçtaşı sunak parçası Hacı Salih Gülüş'ün evinin dış duvarında devşirme malzeme olarak kullanılmıştır. Üzerindeki yazıtta:

1 [Δ]ιὶ Πυλαίῳ /

Σεπτίμιος

Ἀπολλινάρι-

ος

5 [β(ενε)]φ(ικιάριος) ὑπα(τικοῦ)

“Beneficiarius Consularis olan Septimius Apollinarius, (bunu) Zeus Pylaios için (adadı)” ifadesi geçmektedir.

Yazıttan Septimus Apollinarius adlı kişinin sunağı Zeus Pylaios için adadığı anlaşılmaktadır. Yine yazıttan Septimus Apollinarius'un *beneficiarius consularis*⁷⁷ yani üst düzeyde bir asker olduğu bilgisine de ulaşılmaktadır. Sebastopolis'te bu sunağın dışında bir başka sunak daha ele geçmiştir. Oktogonal formda ve mermerden yapılmış olan bu sunak üzerindeki yazıtta tanrı Pylon ismi geçmektedir⁷⁸. Kelime olarak bir evin kapısı veya giriş, geçit⁷⁹, anlamına gelen Pylon ismi, bir evin ya da tapınağın girişi veya bir spor alanının girişi anlamında da kullanılmaktadır⁸⁰. Görüldüğü gibi Pylon ve Pylaios isimleri kapı ile ilişkilidir. Bu ismi taşıyan tanrılara da kapıların bekçileri ve karayollarında kamu güvenliğinin garantörleri olma işlevi yüklenmiştir. Böylece hem pylon hem de Zeus Pylaios'un kent kapılarını korumakla görevli tanrılar oldukları anlaşılmaktadır. Daha önce Zara⁸¹ ve Komana Pontika⁸² dışında başka hiçbir yerde karşımıza çıkmayan tanrı Pylon, Sebastopolis antik kentinde karşımıza çıkmaktadır. Sebastopolis ve Komana'daki kent kapılarının civarında küçük kutsal alanları bulunan Pylon ve Zeus Pylaios, Sebastopolis ve Komana kent kapılarını korumakla görevliydi. Her iki tanrı da MS 2. yüzyılda sadece

⁷⁶ Mitford, *a.g.m.*, 1966, s. 475; Le Guen-Pollet, *a.g.m.*, s. 57; Timothy Bruce Mitford, “Inscriptions Ponticae-Sebastopolis”, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 87, Bonn 1991, s. 188, no: 2; Şahin, *a.g.e.*, s. 158.

⁷⁷ Konu ile ilgili olarak bakınız: Nikolas Boris Rankov, *The Beneficarii Consularis in the Western Provinces of the Roman Empire*, A Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy in the University of Oxford, Trinity Term 1986.

⁷⁸ Mitford, *a.g.m.*, 1966, s. 474; Mitford, *a.g.m.*, 1991, s. 187.

⁷⁹ LSJ s.v. “Pélon”.

⁸⁰ Salih Kaymakçı, “Antik Çağda Kelkit Vadisi'ndeki İnanç ve Tapınımlar-Kültür”. *TÜBA-AR* 15, Ankara, 2012, 89.

⁸¹ Mitford, *a.g.m.*, 1966, s. 472.

⁸² Mitford, *a.g.m.*, 1966, s. 472.

“*beneficarii consularis* (valiye bağlı askeri personel)” tarafından tapınım görmüştür⁸³. Bunun da sebebi, *beneficarius consularis*’lerin muhtemelen görevlerinden kaynaklanmaktaydı. Bunların başlıca görevleri askeri polis karakollarına komuta etmek ve önemli yolların kesiştiği noktalarda trafiğin güvenliğini temin ederek düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamaktı. Bu görevlerinden dolayı *beneficarius consularis*’ler her iki tanrıya da tapınmışlar ve kültlerini oluşturmuşlardır. Böylece Pontus civarındaki askeri polis güçlerinin başlıca görevleri arasında olan halkın kapılardaki ve karayollarındaki güvenliği, ilahi bir şekilde devam ettirilmiş oluyordu⁸⁴.

Değerlendirme ve Sonuç

Bir Orta Karadeniz kenti olan Tokat, tarım ve hayvancılık için oldukça uygun olan ılıman iklime, verimli topraklara ve zengin su kaynaklarına sahip olmasının yanı sıra Anadolu’nun büyük ticari ve askeri yollarının kavşak noktasında bulunması sebebiyle eski çağlardan beri yerleşim açısından tercih edilen bir yer olmuştur. Bu nedenle tarihi boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış ve bu durumun sonucunda zengin bir kültürel yapıyı bünyesinde barındırmıştır. Geç Kalkolitik Çağ’dan itibaren çeşitli uygarlıkları içinde barındıran kentin inanç sistemi de hakimiyeti altına girdiği medeniyetler tarafından şekillenmiştir. Özellikle I. binde kent, geleneksel yerli Anadolu kültürü ile birlikte Pers ve Grek kültürünün etkisi⁸⁵ altına girmiştir. MÖ 8. yüzyılın ortalarından itibaren koloni kentler kurmak amacıyla anayurtlarından ayrılan Grekler, Karadeniz sahillerine gelip yerleştiklerinde beraberlerinde kendi inanç sistemlerini de getirmişlerdir. Böylece bir süre sonra Anadolu’nun içlerine girmeye çalışan Grekler sayesinde bölge halkı Grek Pantheonu ile tanışmış ve etkisi altında kalmıştır. Bu durumu, antik kaynaklarla birlikte kentten ele geçen yazıtlar, sikkeler ve arkeolojik buluntular kanıtlamaktadır.

Tanrı Zeus’un Tokat’taki varlığına ilişkin ilk veriler Pontus Krallığı Dönemi’ne ait olan sikkelerdir. Pontus kralı VI. Mithridates zamanında darp edilen sikkelerin ön yüzlerinde Zeus’un başı, arka yüzlerinde ise tanrının sembolleri arasında olan kutsal hayvanı kartal ve yıldırım/şimşek demeti tasvir edilmiştir. Zeus zaten III. Mithridates döneminden itibaren Pontus Krallığı’nın resmi tanrısı ve kraliyet ailesinin koruyucusu olarak sikkeler üzerinde görülmektedir⁸⁶. Buradan da anlaşılmaktadır ki, Pontus kralları bastıkları sikkeler üzerinde Grek dünyasında gücün sembolü olan Zeus’u kullanarak kendilerini yüceltmış olmakla kalmıyorlar aynı zamanda uygulamış oldukları bu ideolojik

⁸³ Mitford, *a.g.m.*, 1966, s. 480; Mitford, *a.g.m.*, 1991, s. 186-187.

⁸⁴ Mithford, *a.g.m.*, 1966, s. 480; Mitford, *a.g.m.*, 1991, s. 186-187; Kaymakçı, *a.g.m.*, s. 89.

⁸⁵ Nuriye Karayaka, *Eskiçağ Tarihinde Tokat*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1988, s. 1.

⁸⁶ Saprykin, *a.g.m.*, 2009, s. 251.

propaganda ile siyasi güçlerini de pekiştirmiş oluyorlardı. Pontus Krallığı Dönemi'nde Tokat'ta, Men-Pharnakou (Ameria'da), Ma (Komana Pontika'da) ve temelleri Persler Dönemi'nde atılan Anaitis (Zela'da) olmak üzere üç önemli kültün varlığı da bilinmektedir. VI. Mithridates dönemine tarihlenen sikkeler bize, bu üç kültün yanında Zeus kültünün de var olduğunu ve Grek kültürünün Pontus Krallığı Dönemi'nde de önemli olduğunu göstermektedir.

Tokat özelinde Tanrı Zeus'un, daha çok koruyucu özelliği ile öne çıktığı görülmektedir. Tanrı, *Pylaios* epiteti ile Sebastopolis'te kapıların koruyucusu, *Epikarpios* epiteti ile Zela'da ürünlerin koruyucusu olurken *Olympios* epiteti ile Neokaisarea'da mezarların koruyuculuğu görevini üstlenmiştir. MS 3. ve erken 4. yüzyıla tarihlenen Roma mil taşlarından⁸⁷ anlaşıldığı gibi Sebastopolis oldukça stratejik bir konuma sahipti. Kent, Tavium'dan (Nefesköy) Sebasteia'ya (Sivas) ardından Armenia'ya ve Parthlar'ın sınırına uzanan bir batı-doğu yolu ile; Orta Anadolu'yu, Amisos (Samsun) limanına bağlayan bir güney-kuzey yolunun kesişme noktasında bulunmakla⁸⁸ birlikte, Roma Dönemi'nde kullanıldığı bilinen termal bir kaynağa da sahipti ki bu kaynak, günümüzde de halen kaplıca olarak işletilmektedir. Şifalı sulara sahip olan bu termal kaynak, tedavi edici özelliğinden dolayı bugün olduğu gibi o gün de çok fazla ziyaretçi çekiyor ve bu durum kentte yoğun kalabalık grupların oluşmasına sebep oluyordu. Kentte oluşan bu kalabalık grupların kontrolü de düzen ve asayiş açısından çok önemliydi. Sebastopolis'ten ele geçen yazıttan anlaşıldığı gibi bu görev kentte *beneficiarius consularis*'lerin elindeydi. Bu nedenle tanrı burada, *Pylaios* epiteti ile şehrin, yolların ve kapıların korunmasında yardımcı olması için *beneficiarii consularis* tarafından saygı görmüş ve kültü oluşturulmuştur.

Erbaa'dan ele geçen bir yazıt ile Zile'den ele geçen bir sikke üzerinde Zeus'un Epikarpios epitetiyle birlikte zikredilmesi, Zile'den ele geçen birçok sikke üzerinde ise Zeus'un Epikarpios tipinde tasvir edilmesi, tanrının burada toprak sahiplerinin, tarlaların ve ürünlerin koruyucusu olarak tapınım gördüğünü kanıtlamaktadır. Çünkü epikarpios epiteti Zeus'un, bolluk, bereket ve ürünlerin koruyucu tanrısı olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Skylaks (Çekerek), Lykus (Kelkit) ve İris (Yeşilırmak) gibi önemli ırmaklarının suladığı verimli topraklar, burada yaşayan bölge halkının, geçim kaynağı olarak tarım ve hayvancılıkla uğraşmaları için oldukça uygundu. Bu nedenle bu topraklar üzerinde yaşayan

⁸⁷ David Henry French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor, fasc. 2: an interim Catalogue of Milestones, part 1*, BAR, International Series, 392 (1), Ankara 1988, s. 342, 346, 348, 349, 355, 356, no: 941, 951, 958, 963, 975, 980.

⁸⁸ Michel Amandry-Bernard Rémy, *Pontica II, Les Monnaies de l'atelier de Sebastopolis du Pont, Varia Anatolica 10*, İstanbul, 1998, 10–11; Murat Tekin-Şengül Dilek Ful, "İç Pontos Bölgesi'nde Roma ve Erken Bizans Dönemlerine Işık Tutan Bir Antik Kent: Sebastopolis (Yazılı Kaynaklar ve Kazı Çalışmalarından Yansımalar), *Understanding Transformations: Exploring The Black Sea Region and Northern Central Anatolia in Antiquity*, Byzas 26, Ed: Emine Sökmen-Andreas Schachner, İstanbul 2021, s. 350.

insanların gelir kaynağı tarım ve hayvancılıktı. Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi burada da tanrı Zeus'a tapanlar çoğunlukla köylülerdir. Ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalı bir kentte yaşayan insanlar her zaman hayatlarını etkileyecek olumsuz doğa olaylarından korunmak için bir gökyüzü tanrısı olan Zeus'a sığınmışlar ve ondan yardım istemişlerdir. Bu durum Tokat özelinde de değişmemiştir.

Zeus'un dağ kültü ve kahramanlıkla ilişkili olan Olympios epiteti, Tokat'ta tek bir buluntu ile belgelenmiştir. Niksar'dan ele geçen mezar yazıtında ismi geçen tanrı, Olympios epiteti ile burada mezarların koruyucusu olarak kabul edilmiş ve saygı görmüştür. Zile'den ele geçen bir sikke üzerinde ise tanrı Nikephoros tipinde tasvir edilmiştir. Zafer getiren anlamına gelen bu tipte, tanrı genelde bir taht üzerinde oturmuş, başında zeytin dalından çelenk, sağ elinde zafer tanrıçası Nike ve sol elinde de kartal başlı asasını taşır vaziyette tasvir edilir. Zela sikkesi üzerinde ise tanrı tahtında oturur vaziyette, sol eli ile yere dayamış olan asasını tutarken öne doğru uzattığı sağ elinde bir küre ve bu kürenin üzerinde elinde palmye dalı bulunan Nike'yi taşımaktadır. Bu sikke de Zeus'un koruyucu tanrı kimliğine işaret etmektedir.

Sonuç olarak; Grek Pantheonu'nun baş tanrısı olan ve Anadolu'da da yaygın bir külte sahip olan Zeus, Tokat özelinde Epikarprios, Nikephoros, Olympios ve Pylaios olmak üzere dört farklı epitet altında saygı görmüştür. Kentte tanrının ilk izlerinin Pontus Krallığı Dönemi'nde ortaya çıktığı ve Roma Dönemi'nde de varlığını sürdürdüğünü arkeolojik, nümizmatik ve epigrafik buluntular kanıtlamaktadır. Tanrı Zeus'un Tokat'ta farklı epitetlerle kültlerinin oluşmasında kentin coğrafi yapısı, önemli ticaret yolları üzerinde yer alıp stratejik bir konuma sahip olması, çeşitli dönemlerde farklı siyasi güçlerin etkisi altında kalarak kentte nüfus hareketliliğinin yaşanması rol oynamıştır. Bu nedenle Zeus, antik dönemde Epikarprios ve Pylaios epitetlerinde olduğu gibi Tokat'ın kendine has inanç sistemi içinde sinkretik bir yapıda karşımıza çıkmaktadır. Ancak kültlere ait epitetlerin sadece tek yazıtlı veya sikkelerle temsil edilmesi ve yazıtların fazla bilgi vermemesi nedeni ile tanrının epitetlerinin doğası ve kültleri hakkında yeterli derecede bilgi edinemiyoruz.

KAYNAKLAR

1. Antik Kaynakça

Hesiodos, *Erga kai Hemera-Thegonia- (İşler ve Günler – Tanrıların Doğuşu)*, Çev: Azra Erhat- Sebahattin Eyüboğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

Homer, *Iliada*, Çev. Azra Erhat-A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul 1984.

2. Modern Kaynakça

AMANDRY, Michel– RÉMY Bernard, *Pontica II, Les Monnaies de l'atelier de Sebastopolis du Pont, Varia Anatolica 10*, Institut Français d'Études Anatoliennes Georges Dumézil, İstanbul 1998.

AMELING, Walter, *Die Inschriften von Prusias ad Hypium, IK (Inchriften Griechischer Städte aus Kleinasien)*, Band 27, Bonn 1985.

ANDERSON, John George Clark, “Festivals of Mên Askaênos in the Roman Colonia at Antioch of Pisidia” *The Journal of Roman Studies* 3/2, Cambridge University Press, 1913, ss. 267-300.

ANDERSON, John George Clark–CUMONT, Franz–GRÉGOIRE, Henri, *Recueil des Inscriptions Grecques et Latines du Pont de L'Arménie: Studia Pontica III*, H. Lamertin, Libraire-Editeur, Bruxelles 1910.

ARSLAN, Melih, “Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde Bulunan Pontus Krallığı'na ve Pontus Kentlerine Ait Roma Devri Sikkeleri”, *Arkeoloji Dergisi* V, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 1997, ss. 63-109.

BABELON, Ernest, *Invantaire Sommaire de la Collection Waddington*, Paris 1898.

BAYDUR, Nezahat, *Anadolu'daki Kutsal Dağlar. Dağ Tanrılar: Klasik Çağ*, Graphis Yayınları, İstanbul 1994.

BLUMEL, Wolfgang, *Die Inschriften von Mylasa (I.K. 34)*, Yay. R. Habelt, Bonn 1987.

CALDER, William Moir, *Monumenta Asiae Minoris Antiqua Vol: VII, Monuments From Eastern Phrygia*, Manchester: Manchester University Press, 1956.

COOK, Arthur Bernard, *A Study in Ancient Religion*, Vol: 2, Cambridge University Press, Cambridge 1925.

CUMONT, Fraz, “Nouvelles Inscriptions Du Pont” *Revue des Études Grecques* 15, Paris 1902, s. 314-315.

ÇEVİK, Nevzat, “Dağlardaki Tanrılar ve Tanrı Dağlar”, *VİTA. Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan Kitabı*, Ege Yayınları, İstanbul 2007.

DALAISSON, Julie–RÉMY, Bernard–AMANDRY, Michel, *Zéla sous l'empire romain: Étude Historique et Corpus Monétaire*, Numismatica Anatolica 4, Ausonius Editions, Bordeaux 2009.

DOUBLET, Georges, “Inscriptions de Paphlagonie”, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 13, Paris 1889, ss. 293-319.

DOUBLET, Gustave MENDEL, “Inscriptions de Bithynie”, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 25, Paris 1901, ss. 5-92.

ERHAN, Fatih, *Antik Çağ Kilikia Sikkelerinde Dinsel Tasvirler*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

ESTIN, Colett-LAPORTE, Helene, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, Çev. Musa Eran, Koza Yayın Dağıtım, Ankara 2002.

FRENCH, David Henry, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor, fasc. 2: an interim Catalogue of Milestones, part 1*, BAR, International Series, 392 (1), Ankara 1988.

FRENCH, David Henry, "Amasian Notes 4. Cults and Divinities: The Epigraphic Evidence", *Epigraphica Anatolica* 26, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn 1996, ss. 87-98.

GRIMAL, Pierre, *Mitoloji Sözlüğü. Yunan ve Roma*, Çev. Sevgi Tamgüç, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2012.

IOSSIF, Panagiotis-LORBER, Catharine, "Laodikai and the Goddess Nikephoros", *L'Antiquité Classique* 76, 2007, ss. 63-88.

İŞİK, Adem, *Pers, Hellenistik ve Roma İmparatorluk Dönemlerinde Paphlagonia ve Pontus Bölgesi Kültürleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2004.

JONES, John Melville, *A Dictionary of Ancient Greek Coins*, Seaby, London 1998.

KARAYAKA, Nuriye, *Eskiçağ Tarihinde Tokat*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1988.

KAYMAKÇI, Salih, "Antik Çağda Kelkit Vadisi'ndeki İnanç ve Tapınım-Kültürler". *TÜBA-AR 15*, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara 2012, ss.79-94.

KÖKDEMİR, Görkem, "Yeni Değerlendirmeler Işığında Menderes Magnesiası'nda Athena Kültü, Panathenaia ve Bilinmeyen Bir Athena (?) Başı", *Cedrus VII*, Akdeniz Üniversitesi, Antalya 2019, ss. 107-121.

KURT, Mehmet, "Yazıtlar Işığında Antik Lykaonia'da Zeus Kültü Ve Sosyal Hayata Etkileri", *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 11/1, 2024, ss. 2-26.

LAFLI, Ergün, "Sikkeler Işığında Roma Döneminde Kuzeydoğu Karia Kentleri", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi* 147, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 2014, s. 1-20.

LARSON, Jennifer, *Ancient Greek Cults*, Taylor & Francis e-Library, New York ve London 2007.

LE GUEN POLLET, Brigitte, "Sebastopolis du Pont (Sulusaray). Documents littéraires et inscriptions déjà publiées de la cité", *Epigraphica Anatolica* 13, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn 1989, ss. 471-490.

LSJ: LIDDEL, Henry George-SCOTT, Robert-JONES, Henry Stuart, *Greek English Lexicon*, Clarendon Press, Oxford 1882.

MAREK, Christian, *Stadt, Ära und Territorium in Pontus-Bithynia und Nord-Galatia. (Istanbuler Forschungen 39)*, Tübingen: Wasmuth 1993.

MITCHELL, Stephen, *Anatolia. Land, Men and Gods in Asia Minor II*, Clarendon Press, Oxford 2003.

MITFORD, Timothy Bruce, "Inscriptions Ponticae-Sebastopolis", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 87, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn 1991, ss. 181-243.

MITFORD, Timothy Bruce, "The God Pylon in Eastern Pontus", *Byzantion* 36, Bonn 1966, ss. 471-490.

MORAU, Paul, *Une Imprécation Funéraire a Néocésarée*, *Bibliothèque Archéologique et Historique de l'Institut Français d'Archeologie d'Istanbul*, Paris 1959.

NILSSON, Martin Persson, *Geschichte der griechischen Religion Bd. 1: Die Religion Griechenlands bis auf die griechische Weltherrschaft*, C.H.Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1955.

OLSHAUSEN, Eckart, "Götter, Heroen und ihre Kulte in Pontos– ein erster Bericht", *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt II*, Band:18.3, 1990.

ÖZÇAĞLAR, Ali, "Kazova'da Zirai Faaliyetlerin Gelişimi", *Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C:1, Ankara Üniversitesi, Ankara 1988, ss. 307-318.

PAZ DE HOZ GARCIA BELLIDO, Maria, *Les Cultos Religiosos en Lydia, a Través de la Epigrafía Griega*, Salamanca 1994.

RANKOV, Nikolas Boris, *The Beneficarii Consularis in the Western Provinces of the Roman Empire*, A Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy in the University of Oxford, Trinity Term 1986.

SAPRYKIN, Sergey Jurevich, "The Religion and Cults of the Pontic Kingdom: Political Aspects", *Mithridates VI and the Pontic Kingdom*, Ed: Jakob Munk Højte, Aarhus University Press, 2009, ss. 249-275.

SAPRYKIN, Sergey Jurevich, "Male Deities and Their Cults on the South Black Sea Coast: Hellenistic and Roman Period", *Ancient Sacral Monuments in the Black Sea*, Ed: Elias K. Petropoulos-Aleksander A. Maslennikov, Publishing House: Kyriakidis Brothers s.a., Thessaloniki 2010.

SAYAR, Mustafa Hamdi, "Kilikya'da Tanrılar ve Kültürler", *OLBA II*, Kilikia Arkeolojisi Araştırma Merkezi Yayınları, Mersin 1999, ss. 131-154.

SEG: Supplementum Epigraphicum Graecum: Ed: H. W. Pleket-R. S. Stroud, Volume 32-33, J. C. Gieben Publisher, Amsterdam 1982-1983.

SHEDD, Julia Ann Clark, *Famous Sculptors and Sculpture*, The University Press Cambridge, Boston ve New York 1896.

SNG Aulock Lydien: Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Sammlung v. Aulock. Lydien, Berlin 1963.

SNG Aulock Kilikien: Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Sammlung v. Aulock. Kilikien. Berlin 1966.

SNG Aulock Pontus-Paphlagonien-Bithynien: Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Sammlung v. Aulock. Pontus-Paphlagonien-Bithynien, Berlin 1957.

SNG BM Black Sea: Sylloge Nummorum Graecorum. Vol IX. The British Museum. Part 1: The Black Sea, British Museum Press, London 1993.

SNG Pfalzer Privatsammlungen: Sylloge Nummorum Graecorum. Deutschland. Pfalzer Privatsammlungen 5. Pisidien und Lykonien, München 1999.

STERRET, John Robert Sitlington, *An Epigraphical Journey in Asia Minor*, Boston: Damrel and Upham 1888.

ŞAHİN, Hamdi, “Eine Neue Weihinschrift Für Zeus Epikarprios Aus Dem Mittleren Rauhen Kilikien”, *Epigraphica Anatolica* 40, Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn 2007.

ŞAHİN, Nuran, *Zeus’un Anadolu Kültleri*, Suna-İnan Kırış Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, İstanbul 2001.

TEKİN, Murat-FUL, Şengül Dilek, “İç Pontos Bölgesi’nde Roma ve Erken Bizans Dönemlerine Işık Tutan Bir Antik Kent: Sebastopolis (Yazılı Kaynaklar ve Kazı Çalışmalarından Yansımalar), *Understanding Transformations: Exploring The Black Sea Region and Northern Central Anatolia in Antiquity*, Byzas 26, Ed. Emine Sökmen-Andreas Schachner, Ege Yayınları, İstanbul 2021, ss. 345-358.

TEKİN, Murat, “Hititler Dönemi’nde Tokat ve Çevresi”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Sempozyumu 01-03 Kasım 2012 Bildiriler*, Haz. Ali Açıklak-Samettin Başol-Ali Osman Solmaz-Murat Hanılçe, C:1, Özyurt Matbaacılık, Ankara 2012, ss. 287-312.

TEMÜR, Akın, “Sulusaray-Sebastopolis Kazılarının Dünyü, Bugünü ve Yarını”, 5. *Tokat Sempozyumu 14-16 Ekim 2022, Bildiriler Kitabı*, Ed. Coşkun Yılmaz, C: IV, İstanbul 2023, ss. 227-237.

TEMÜR, Akın-GÜLTEKİN GENÇ, İlknur, “Sebastopolis Excavations and Observations on the Byzantine Church”, *JAHVA Vol: 10*, No 3, 2023, ss. 146-161.

ÜRETEK, Hüseyin, “Hellenistik Dönem Pergamon Kenti Tanrı ve Kültleri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 22, S: 35, Ankara Üniversitesi, 2004, ss. 185-214.

WADDINGTON, William Henry-BABELON, Ernest-REINACH, Théodore, *Recueil Général des Monnaies Grecques d’Asie Mineure: Pont et Paphlagonia*, Tome:1, Fasc. 1, Editions Ernest Leroux, Paris 1925.

WEIMERT, Helmut, *Wirtschaft als Landschaftsgebundenes Phänomen. Die Antike Landschaft Pontos Eine Fallstudie*, Frankfurt am Main, Bern, NewYork, Nancy 1984.

WROTH, Warwick, *The Greek Coins in the British Museum: Pontus, Paphlagonia Bithynia, and the Kingdom of Bosphorus*, Printed by Order of the Trustees, London 1889.

